

שנים חוק הגנת פרחי הבר, הקמת החברה להגנת הטבע ורשות שמורות הטבע.

מפעל תעשייתי-אמנותי

לאור זאת, היה זה אך טבעי שפרחים מיובשים ישולבו עד מהרה גם בתעשיית המזכרות של ישראל בראשית שנות המדינה. אחד הגופים שעסקו בכך היה מפעל "הצבי" בקיבוץ מעיין צבי, שבלט בשנות ה-60 בייצור ובשיווק של מוצרי בית שימושיים, מוצרי פרסום ומזכרות, שכללו גם פרחי בר מיובשים. מאמר זה הוא הנצחה ראשונית למפעל ולתרבות אשר הניעה את עיצוב המוצרים הללו, עד שדעכה.

המפעל ליציקת שרפי פוליאסטר במעיין צבי שבדרום הכרמל, שהתמחה בשיפור פוליטורה וציפויים שונים, הוקם בתחילה כסניף של הנגרייה. המפעל נקרא "הצבי", ובראשו עמד היוזם והמפתח גרשון תמנה (תים), שהיה גם המעצב של המוצרים השונים. כחלק מהכשרתו למד תמנה עיצוב בטכניון בחיפה והשתלם גם בגרמניה. המוצרים הראשונים של "הצבי", ששווקו בשנת 1961, היו תמונות נוף ובולי ישראל מצופים בפוליאסטר שנועדו לתלייה על הקיר, כמו גם מחזיקי מפתחות. ואולם עד מהרה החליט תמנה להרחיב את מגוון המוצרים ולכלול בהם לא רק תמונות קיר אלא גם כלי בית מתאימים, וביציקת הפוליאסטר נכללו עתה גם אבני אילת ופרחי בר מיובשים. לעתים קרובות, נוסף למדבקות לוגו "הצבי", הוצמדה למוצרים גם מדבקה Flowers from Israel, שכן המוצרים שווקו בדרך כלל כמזכרות וכמתנות לתיירים ולמבקרים מחוץ לארץ.

בין המוצרים שביציקתם שולבו פרחים מיובשים היו תחתיות לכוסות, מחזיקי מפיות שולחניים, פמוטים וחנוכיות. לשולחן המשרדי יוצרו ושווקו מחזיקי עטים, קוביות להניחן על ערמות מסמכים וסכינים לפתיחת מעטפות (היו, מן הסתם, גם מוצרים נוספים).

כבר בסוף המאה ה-19, ועד אמצע המאה ה-20, שימשו פרחים מיובשים מזכרות מקובלות בארץ ישראל. הפרחים הודבקו בספרונים או בחוברות שיוחדו לכך, וכן עיטרו בהם כרטיסי ברכה לחגים היהודיים והנוצריים; אלו נמכרו לעולי רגל ושווקו אף מעבר לים. שליחת הפרחים המיובשים אל הארץ וממנה תוארה לימים גם בעטו של המשורר שאול טשרניחובסקי, היושב בארצות הקור, מתגעגע לארץ ישראל, ותוך כך נזכר בכלנית, הפרח המייצג אותה (מתוך "פרח הכלנית"):

פרח הכלנית אכולת האש
מטיפה דמיה במלוא כל הארץ
בירק העולה עם אביב וחום;
אך את לא זכרת, אך את לא קטפת
בשבילי אף עלה מעלי הנוי
(והיא היתה סביב על כל גבע, גיא...)
לתינו במעטפה ולשלוח לפה
שכחת, שכחת, אבוי! –
הוי, את האוהבת על תנאי.

לא היה גם אדם, אף אחד לא חש
מאלה שחלמו אתי החלום
וקטף בשבילי – הרחוק, כי רש
לא היה, לא היה, אבוי! –
ושלח לי פרח הלום.

עשרות שנים לאחר ראשית התופעה, בשנות ה-50 של המאה העשרים, ארגנה קרן קימת לישראל מפעל לאיסוף פרחים ולייבושם בידי תלמידים צעירים ומשלוח כרטיסי ברכה המעוטרים בהם לילדי התפוצות. מיטב המורים לטבע ולגאוגרפיה – בהם אברהם שלמון, אליעזר שמאלי ויהושע מרגולין – כתבו ספרות ילדים שכללה אגדות על פרחי הבר, על שמותיהם ועל תכונותיהם; משחקי רביעיות קלפים של פרחי הבר הופקו ושווקו לציבור, כמו גם סימניות לספרים ואלבומים (כפרסומת למרגרינה "בלו בנד"), שהילדים התבקשו להדביק בהם פרחים מיובשים לפי תמונותיהם של הצמחים השונים.

פרחי הארץ בלטו גם בבולי ימי העצמאות והזיכרון וכרזותיהם, מקצתם יותר מפעם אחת: ביניהם היו דם המכבים, דרדר כחול, הדס, הרדוף, תבצלת החוף, חוחן, חוטמית זיפנית, חצב, כלנית, נר הלילה, נרקיס, צבעוני ורקפת.

הבוטניקה הארץ-ישראלית, כמו תחומים רבים נוספים, הפכה באותן שנים לאחד מביטוייה וסמליה המובהקים של הלאומיות העברית החדשה, והפרחים והחינוך לאהבתם הפכו לחלק בלתי נפרד מהקשר המתהדק בין תושבי הארץ היהודים – ברובם עולים או בני הדור השני לעלייה – לבין ארצם. קשר זה היה הכר הפורה שעליו נוצרו וצמחו לאחר

ואולם, לאחר 12 שנות פעילות, עבר מפעל הפולימרים בהדרגה לייצור עדשות למכשור אופטי מדויק, ושמו שונה ל"סקופוס"; מפעל "הצבי" הפך למחלקה בלבד במפעל זה. עם שינוי הזמנים, החלו להשתמש במפעל אפילו בפרחים מיובשים שנרכשו במזרח אסיה...

ראוי לציין כי במקביל ל"הצבי", גם יצרנים נוספים כללו במוצריהם פרחים מיובשים, ביניהם מפעל "פולירד", שאף הוא ייצר מוצרי מזכרת בסגנון דומה, אף כי בהיקף קטן יותר. במפעלים האחרים לא השתמשו בפולימר חסר הצבע, אלא בתערובת צבעים המבוססת על ירקרק ואדמדם. במהלך השנים עוצבו בארץ גם תכשיטים בשילוב פרחים מיובשים, ככל הנראה לא במסגרת "הצבי" כי אם בידי אמנים עצמאיים.

גם כיום, יש לציין, מפעלים מעטים (כגון מפעל "פלקסיקו") ממשיכים לשלב פרחים מיובשים מקומיים ואקזוטיים במוצרי פרסום ומזכרות, אך בהיקף מצומצם מאוד.

תודתי לגרשון תמנה, לאנט ברנסון ולרג'י אברהמס עובדי "הצבי", ולאפרת אנגרס-אוואלד, מילדי הקיבוץ שאספו את הפרחים, על המידע שתרמו; ליונתן לבני על הפריטים שאיתר ושתרם לי; לד"ר יורם גולדרינג ולמימי רון על הסיוע בהגדרת הצמחים.

"הצבי" נרשם עד מהרה בין המפעלים המייצאים לחו"ל, ומוצריו פורסמו בשנות ה-60 בקטלוגים של מכון הייצוא. כחלק מפעולות המפעל הוסעו ילדים נלהבים בני קיבוץ מעיין צבי למקומות שונים בסביבתם הקרובה, בין סלעי הכרמל ובאזור ברכות הדגים, כדי לאסוף פרחים ועלים ולייבשם. את הפרחים המיובשים או את חלקיהם עיצבו העובדים לפי טעמו של האמן, ובדרך כלל שולב יותר מפרח אחד בכל כלי. וכך, גם אם בהיקף פעילותו מדובר היה במפעל של ממש, עם מערך עיצוב, ייצור ושיוק, הרי שלמעשה הוא היה מפעל למוצרי אמנות, מאחר שהמוצרים מעולם לא היו זהים זה לזה וכל אחד בוצע דינית כפריט ייחודי. לעתים שינה העיצוב את אופיו של הפרח, כגון הזעזועית ("דמעות חוה"), המוכרת בשיבוליותיה הנופלות, שעוצבה לעתים דווקא עם שיבוליות הפונות מעלה.

לאחר שהניחו את הפרחים במקומם, יצקו עליהם עובדי המפעל את הפולימריט השקוף הנוזלי. בדרך כלל נשמרו הצבעים החיים של הפרחים, אם כי לפעמים התהליך וטמפרטורת החומר גרמו שפרחים איבדו את צבעיהם, למשל הדמומית הארץ-ישראלית האדומה. חלק מהפרחים הופיעו על רקע שקוף חסר צבע, כך שהם נראו משני צדי הכלי, ואילו פרחים אחרים שולבו על רקע שחור אטום.

מארץ ישראל למזרח אסיה: סופו של המפעל

ברשימה זו מופיעים הצמחים שניתן כיום לזהותם ולהגדירם על כלים מתוצרת "הצבי": איקליפטוס המקור, אלף העלה המשובל, ארכובית, ארכובית שבטבטית, זעזועית גדולה, פטל קדוש, דגניים שונים, עכנאי שרוע, חוח עקוד, דרדר כחול, נורית השדה, דמומית ארץ-ישראלית, דמומית קטנת-פרי, סלסילה מצויה, דל קרניים כרמלי, גזר, נירית הקמה, כרפס, שבת ריחני, דרכמונית, שומר פשוט, שפיריה קשקשנית, כרפס הביצות, פרע, דבשה חרוקה, תלתן הארגמן, אשבל, מרווה דגולה, דודנאה, חומעה עטייה, חרצית עטורה. מבין הצמחים, אלף העלה המשובל, פטל קדוש וארכובית הם צמחי מים, שנאספו ככל הנראה באזור ברכות הדגים של מעיין צבי, ליד נחל התנינים, לפני שנכחד אלף העלה מאזור זה. הצמחים האחרים נאספו כנראה באזור הכרמל, כשהבולטת בהם היא הדמומית הארץ-ישראלית: צמח לא שכית, מרשים, וללא ספק אחד היפים בפרחי הארץ.

לעיון נוסף:

1. א"ל כהנא, אספת פרחים וציורי מקומות הקדושים בארץ הקודש בירושלים, ירושלים תר"ף (2)
2. ת' מנור-פרידמן (עורכת), שירת העשבים: ציורי שמואל חרובי ל"אוצר צמחי ארץ ישראל" מאת אפרים וחנה הראובני, ירושלים תשס"ו.
3. א' שלמון, המרווה הדגולה, תל אביב תשי"ג.